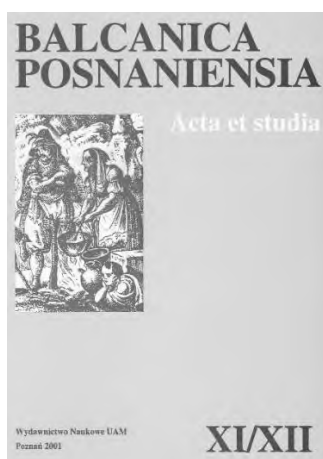

Kolar-Dimitrijević Mira, *Rola mniejszości etnicznych w gospodarce Chorwacji do 1945 roku*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2001, t. 11–12, s. 91–102.

<https://doi.org/10.14746/bp.2001.11-12.10>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52615>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

ROLA MNIEJSZOŚCI ETNICZNYCH W GOSPODARCE CHORWACJI DO 1945 ROKU

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

ABSTRACT. Kolar-Dimitrijević Mira, *Rola mniejszości etnicznych w gospodarce Chrowacji do 1945 roku* (The role of national and ethnic minorities in the economy of Croatia until 1945 year). Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XI/XII, Poznań 2001. Adam Mickiewicz University Press, pp. 91-102. ISBN 83-232-1078-0, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Mira Kolar-Dimitrijević, Zagrzeb, Chorwacja, Croatia.

1. Chorwaci osiedlili się na dzisiejszym terytorium Chorwacji w siódmym wieku, a już w 925 roku Chorwacja była królestwem. Z chwilą śmierci ostatniego króla Petra Svačića, na Petrovej Górze tron chorwacki opróżnił się. Wtedy to, w roku 1102, Chorwaci związali się unią personalną z Węgrami, a w 1526, szukając wsparcia w walce z Turkami Osmańskimi wybrali na swego króla Ferdynanda Habsburga. Jesienią 1918 roku chorwacki Sabor ogłosił zerwanie wszelkich związków państwowych z monarchią austro-węgierską i utworzenie Państwa Słoweńców, Chorwatów i Serbów, lecz państwo to nieuznane przez świat, poszuka swej przyszłości w związku z Królestwem Serbii. 1 grudnia 1918 roku utworzone zostało, na mocy manifestu regenta Aleksandra Karadordevicia, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców. W akcie tym nie uwzględniono adresu, który uchwalił chorwacki Sabor dla delegacji wysłanej do Belgradu, a na której czele stał Serb z Chorwacji Svetozar Pribičević.

Przez całą swą burzliwą przeszłość, aż do tego „zjednoczenia”, Chorwacja zachowywała pewną formę państwowości, niezależności i samodzielności. Na jej terenie szukali schronienia przed germanizacją i madziaryzacją liczni cudzoziemcy z pozostałych części monarchii habsburskiej, czy też – po 1868 roku – monarchii austro-węgierskiej, gdyż francuskie rządy na części terytorium Chorwacji, na południe i zachód od Sawy, pozostawiły silniejsze ślady niż na terenach niemieckich i węgierskich. W związku z tym schronienie znajdowali tu patrioci ze Słowacji, Czech, Polski, Żydzi z Węgier i Czarnogórcy z Czarnogóry, którym w ich krajach brakowało wolności. Chorwacja – położona na szlaku pomiędzy północą i południem, wschodem i zachodem, otwarta do końca XVII wieku na transport i handel,

w XIX wieku staje się ciekawym terenem migracji. Uwidacznia się wyraźnie, że jest to ziemia bogata w dobre gleby, lasy, surowce mineralne, źródła ciepłej wody i rzeki, a przede wszystkim ciepłe morze, z dobrze rozwiniętą linią brzegową, morze, przez które Chorwacja powiązana jest z licznymi portami śródziemnomorskimi i całym światem.

Proces ten oczywiście zachodził cicho i niezauważalnie już od czasów Marii Teresy, od transportu rzecznego, przez drogowy do kolejowego. W roku 1862 Zagrzeb został powiązany linią kolejową ze środkową Europą, a Rijeka, jako główny chorwacki port, otrzymała połączenie kolejowe w dziesięć lat później. To właśnie Rijeka i Triest, gdzie Adriatyk najgłębiej wcina się w kontynent europejski, były najważniejszymi portami Monarchii Habsburskiej. Wraz z podziałem Monarchii na austriacką i węgierską część dochodzi do podziału tych dwóch portów w ten sposób, że pierwszy staje się najważniejszym węgierskim, a drugi austriackim portem. Chociaż w portach dominował kapitał austriacki i węgierski, były one, a w szczególności Rijeka, oknem Chorwacji na nowoczesny świat. Tu, na szlaku w kierunku Europy Środkowej i z Europy Środkowej na południe, powstają liczne skupiska mniejszości narodowych, które znajdowały tu dobre warunki egzystencji aż do 1918 roku, kiedy Chorwacja zaczyna tracić swoją samodzielność, w związku z centralistyczną polityką Belgradu mającą na celu stworzenie państwa w którym dominowałby tylko jeden naród – Serbowie.

2. Chorwacja miała historię odmienną od innych narodów, chociaż już w X wieku była królestwem. W związku z ekspansją turecką musiała sama lub przez innych zwracać się z prośbą o pomoc do swoich sąsiadów – stanów Styrii i Krainy oraz do Węgrów, Polaków, Włochów, Rosjan – każdego, kto był skłonny pomóc. Gdy kwiat chorwackiej szlachty wyginął czy to w walkach z Turkami, czy to z woli Habsburgów, którzy stracili w 1671 roku w Wiener Neustadt Petra Zrinskiego i Frana Krsta Frankopana, przywództwo narodu znalazło się w rękach szlachty odslaniającej się na Austrię lub Węgry. Nierzadko poszukiwano pomocy i wzorów we Włoszech lub Francji, gdyż od czasów wojen z Turkami panowało przekonanie, że mała Chorwacja nie może działać sama. Bez względu na to, iż szlachta ta była nie-liczna, a co więcej podzielona i ekonomicznie osłabiona, działała jednak w kierunku zachowania pewnej niezależności Królestwa Dalmacji, Chorwacji i Sławonii, stąd przemówienia w chorwackim Saborze do 1918 roku są często przykładem wielkiego patriotyzmu. Również coraz liczniejsze mieszczaństwo pragnęło poszerzyć swoją przestrzeń działania, czy to poprzez iliryzm (Gaj), czy też jugoslawizm (Strossmayer). Tę ostatnią ideę wykorzystali również Serbowie, szerząc ideę wielkoserbską poprzez serbskich i greckich kupców.

Mianowicie po wyparciu Turków w 1688 roku, tereny wschodniej i południowej Chorwacji pozostały w dużej mierze opustoszałe. Pozostali tylko obrońcy chrześcijaństwa (Chorwaci i Serbowie), ale utrzymywali się oni raczej z prowadzenia wojny niż ze swych gospodarstw. Na tych terenach osiedlają się wtedy w zorganizowany sposób nowi Serbowie pod przywództwem patriarchy Peći Arsenia III Crnojevia. Zasiedlają Podunavlje, ale i tereny daleko na zachód, a swój najdal-

szy zasięg oznaczają budową monasterów (Triest, Wiedeń). Lecz osiedlają się w Chorwacji i przedstawiciele innych narodowości, czy to w związku z handlem (Grecy, Cincarrowie i Żydzi), czy to w związku z ziemią sprzyjającą rozwojowi rolnictwa. W związku z czym od XVIII wieku, a szczególnie w czasach Marii Terezy, osiedlają się w Chorwacji liczni Niemcy, Czesi, Słowacy. Ta tendencja nasiliła się po 1783 roku, gdy edykt o tolerancji religijnej wprowadził na terytorium Chorwacji równoprawność wszystkich wyznań, w związku z czym rozpoczęło się przemieszczanie Serbów ze Srijemu, Baczki i Banatu w kierunku Zagrzebia. Oni włączają się intensywnie jako bogatsi i bardziej doświadczeni w gospodarkę Chorwacji, co nasila się szczególnie wraz z procesem uwolnienia spod władzy Turków i utworzeniem samodzielnego państwa serbskiego, które na kongresie berlińskim w roku 1878 staje się królestwem. Napływa do Chorwacji również coraz więcej Żydów, uciekających przed wzrastającym nacjonalizmem węgierskim i Węgrów, którym uгода węgiersko-chorwacka z 1868 roku stworzyła w Chorwacji bardzo korzystny klimat. Wielu osiedla się w związku z wielkimi możliwościami inwestycji kapitału, bogatych lasów, surowców i taniej siły roboczej. Wtedy pojawiają się i Czesi, którzy wnieśli wielki wkład w uprzemysłowienie Chorwacji na początku XX wieku.

Właśnie w związku z tym procesem, który został tu przedstawiony oczywiście w wielkim uproszczeniu, Chorwację należy traktować jako teren silnych procesów migracyjnych. Lecz faktem jest, że Chorwaci, najliczniejsi i stanowiący podstawę całej populacji kraju aż do roku 1939, gdy utworzona została Banowina Chorwacka, nigdy nie mieli możliwości samodzielnie decydować o sprawach gospodarczych. Zawsze o Chorwacji decydowano poza jej granicami i bez udziału Chorwatów. Chorwaci byli rolnikami, granicznymi, niższymi urzędnikami, nauczycielami i duchownymi. Bogatsi byli zawsze „inni”, co może nie byłoby tak niekorzystne, gdyż wnosili do Chorwacji swe doświadczenia z krajów lepiej rozwiniętych gospodarczo, gdyby nie towarzyszyły temu zamiary pełnej asymilacji, a temu Chorwaci zawsze opierali się. Myślę, że trzeba w zarysach przedstawić wkład każdej mniejszości narodowej w Chorwacji, przy czym należy odróżniać mniejszości, które osiedliły się tu na stałe, przyjęły jej obywatelstwo i zadomowiły się, od tych cudzoziemców, którzy przybyli na te tereny jako przedstawiciele obcego kapitału, monterzy maszyn, dyrektorzy fabryk itp., których pobyt był przypadkowy i czasowy, dopóki nie zarobili wystarczająco i nie wrócili do swej ojczyzny. Ale właśnie ci drudzy stanowili bardzo silną więź pomiędzy mniejszościami i krajem z którego one pochodziły, a często i bardzo agresywną i ekspansjonistyczną. Problem był również w tym, że z rozpadem Austro-Węgier, w centralistycznym państwie jugosłowiańskim Serbowie stają się większością, a Niemcy i Węgrzy tracą ten status, z upadkiem zaś Wenecji tracą ten status Włosi. W scentralizowanym państwie jugosłowiańskim i Chorwaci stają się mniejszością narodową, gdyż w Zgromadzeniu Narodowym zawsze byli przegłosowywani przez posłów serbskich.

Wpływ mniejszości narodowych przedstawię w ten sposób, że najpierw omówię najliczniejsze mniejszości narodowe, przy zastrzeżeniu, że wszystkie mniejszości utrzymywały więzi ze swą ojczyzną, z wyjątkiem oczywiście Żydów, którzy jej

w tym okresie nie posiadali. O każdej z tych mniejszości narodowych i jej wkładzie w gospodarkę Chorwacji można by napisać całą monografię, są to więc tylko zarysy długotrwałego silnego procesu, którego cele nie zawsze były takie same, a nie zawsze też mogły być zrealizowane z uwagi na inne mniejszości.

3. Serbowie. W Chorwacji i Slawonii (wraz ze Srijemem) w 1910 roku było około 650 tysięcy Serbów, a według spisu z 1991 roku, który nie obejmuje całego Srijemu, gdyż tenże został w 1929 roku w większości przyłączony do Serbii, Serbów w Chorwacji było 581 663. Dzięki „Statuta Vlachorum” z 1630 roku Serbowie granicznarze zwolnieni byli z powinności feudalnych. Byli żołnierzami, flisakami na Dunaju i kupcami, w związku z czym byli bardzo ruchliwi na całym terytorium od Adriatyku do Podunavlja, mniej więcej na trasie podróży Dositelja Obradovicia, który pod koniec XVIII wieku podróżował z Triestu do Banatu. To właśnie w związku z tą relatywnie uprzywilejowaną pozycją Serbowie z Monarchii Habsburskiej wpływali w rozmaity sposób na Chorwację, ale jeszcze silniej wpływali na Serbię, w czasie gdy jej centrum stał się ostatecznie Belgrad, przez co Serbia otworzyła się na Europę Środkową i Wschodnią, gdzie mieszkali Słowacy, Czesi, Polacy, Rusini i Ukraińcy. Po modernizacji Serbii rozpoczął się proces ideologicznej ekspansji jugosławizmu, czy raczej wielkoserbstwa, co było możliwe w związku z tym, że ludność serbska była w Chorwacji nosicielem rozwoju i handlu od Dunaju do Adriatyku. Wzmocnieni kapitałem przenikają oni do administracji w znacznie większym procencie niż ludność katolicka, po ich stronie stają liczni banowie i żupanowie, szczególnie po demilitaryzacji Pogranicza Wojskowego w 1880 roku.

Gospodarczą rolę Serbów podkreślali (popierali) spośród banów szczególnie hrabiowie Pejačevići, ban Khuen-Héderváry i Antun Mihalović, tak więc ci, którzy posiadali włości w Slawonii. W tym czasie Serbowie stanowili przeszło jedną czwartą mieszkańców Chorwacji, wliczając w to wschodni Srijem, gdzie Serbowie byli najliczniejszą grupą narodowościową, liczniejszą od Niemców i Chorwatów. Dziś procent Serbów w Chorwacji spadł do około 12%, czy to w związku z odłączeniem Srijemu od Chorwacji, czy to w związku z przesiedlaniem się ludności serbskiej z pasywnych terenów Liki, Kordunu i Dalmacji w bogate regiony naddunajskie w trakcie kolonizacji i reformy rolnej.

Do końca XIX wieku 92% aktywnej zawodowo ludności serbskiej zajmowało się rolnictwem. Pod koniec XIX wieku ich sytuacja ekonomiczna wzmacnia się dzięki rozwiniętej spółdzielczości jednoczącej drobny kapitał. W związku z intensywną emigracją do Ameryki, ale również rozwojem aktywności pozarolniczych, procent ludności serbskiej zajmującej się rolnictwem zmniejszył się do 88%. Robotników folwarcznych spotykamy tylko na terenie Srijemu i wschodniej Slawonii, gdzie i właścicielami wielkich posiadłości byli liczni Serbowie. W innych rejonach nie występują. Również mały procent Serbów pracuje w kopalniach, głównie w Vrdniku na Fruškoj Górze i na terenie Banii w Trgovima, Bešlincu i Vranovinie, gdzie wydobywano i przerabiano rudę żelaza. Prawie wcale nie ma ludności serbskiej wśród rzemieślników, a w zawodach rzemieślniczych pracuje tylko 2,89% Serbów.

Akumulacja kapitału wpływa na wzmocnienie handlu i obrotu kredytowego. We wschodnich rejonach Chorwacji Serbowie stanowili większość w tych zawodach, a ich procent stale wzrasta. Należy podkreślić, że w połowie XIX wieku doszło do połączenia się serbskich i greckich, czy też cincarskich kupców. W tym wypadku religia stała się decydującym czynnikiem w kształtowaniu się ich serbskiej świadomości narodowej, przez co ich liczba, jak i potencjał znacznie wzrósł. Najlepsze sklepy w Zagrzebiu należały do serbskich i greckich kupców, a w 1846 roku zakładają oni Pierwszą Chorwacką Kasę Oszczędnościową (Prva hrvatska štedionica), która odegrała decydującą rolę w organizowaniu drobnego kapitału w całej Chorwacji i aż do 1931 roku, kiedy upadło prywatne bankarstwo w Chorwacji, wpływała na uprzemysłowienie kraju. Oprócz tego Serbowie mieli swój własny Serbski Bank (założony w 1895 roku), powiązany z licznymi serbskimi bankami na prowincji, a rozwój handlu wspierali także poprzez towarzystwo „Srpski privrednik”, założone w 1895 roku, które ubogie dzieci serbskie wysyłało na naukę handlu i rzemiosła do Srijemu, Baczki i Banatu, a później także do Belgradu, a które dzięki temu kultywowały serbską tradycję i kulturę w Chorwacji. Liczni Serbowie wnieśli wielki wkład w rozwój gospodarki w Chorwacji (Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, który zwrócił uwagę na lecznicze właściwości źródeł mineralnych i kopalnie, czy Nikola Tesla, odkrywca prądu trójfazowego i inni).

Po zdobyciu politycznej mocy w państwie jugosłowiańskim, Serbowie objęli funkcje dyrektorów licznych spółek akcyjnych, przy czym od 1939 roku wypierani byli przez silniejszy kapitał niemiecki. Ich rywalizacja w gospodarce z przedstawicielami innych narodowości, szczególnie Żydami, byłaby dla Chorwacji bardzo korzystna, gdyż każda ze stron starała się, aby jej sklepy były ładniejsze i lepsze od konkurencyjnych, gdyby nie istniały równocześnie tendencje do przyłączenia terytoriów chorwackich do Serbii i likwidacji chorwackiej samodzielności.

4. Niemcy i Austriacy. Na terytorium Chorwacji i Sławonii (wraz ze Srijemem) zarejestrowanych było w 1910 roku 134 078 Niemców, co dawało im wśród mniejszości narodowych drugie miejsce po Serbach. W spisach z lat 1921 i 1931 ich liczba była znacznie mniejsza, gdyż wielu z przyczyn oportunistycznych deklarowało się jako Chorwaci. Znajdują się głównie w rejonach położonych nad Dunajem i jego dopływami, co może wskazywać kierunki ich przybycia. W roku 1991 zarejestrowano tylko 214 Austriaków i 1635 Niemców.

Mniejszość mówiącą językiem niemieckim możemy odnaleźć jeszcze przed ekspansją turecką w miastach, jako gości rzemieślników. Jakub Fugger z Augsburga miał swą filię w adriatyckim porcie Senju u podnóża Velebitu. Również w okresie budowy twierdz w Osijeku, Brodzie, Petrovaradinie i innych, przybywają liczni niemieccy rzemieślnicy i osiedlają się na stałe, nadając swe piętno otoczeniu, ale i przyjmując od niego wiele obyczajów.

Za czasów Marii Teresy przybywa znaczna liczba niemieckich chłopów, którzy osiedlają się nie tylko wzdłuż Dunaju, ale i jego dopływów – Drawy i Sawy. Inni przybywają poprzez Styrię i Maribor wzdłuż Mury i Drawy. W miastach północnej Chorwacji w znacznym stopniu używany był język niemiecki i to nie tylko przez

arystokrację, lecz również przez rzemieślników. Także w miastach Pogranicza Wojskowego dominują niemieccy rzemieślnicy. W każdym prawie mieście znajdował się browar. Niemieckie nazwy narzędzi stolarskich, kowalskich i innych wskazują na niemieckie pochodzenie rzemieślników. Cesarze austriaccy, szczególnie Leopold i Maria Teresa wydawali i potwierdzali przywileje cechowe specjalnym niemieckim cechom, przez co wyodrębniają się one ze swego otoczenia. W roku 1872 cechy zostały zlikwidowane, a mieszanie się rzemieślników nasiliło się. Jedynie po mowie i nazwisku można było rozpoznać, kto jest narodowości niemieckiej.

Upadek monarchii austro-węgierskiej sprawił, że Niemcy poza zawodami rolniczymi stali się niepożądanymi w Chorwacji, w związku z czym masowo wyjeżdżają, gdyż zostali wyłączeni z reformy rolnej i pozbawieni praw wyborczych. Podobnie zachowuje się szlachta nosząca niemieckie nazwiska. Wkrótce jednak Niemcy wracają jako monterzy czy specjaliści w różnych dziedzinach przemysłu, w związku z czym ich liczba w Chorwacji w przededniu II wojny światowej ponownie wzrasta do około 150 000. Charakterystyczną cechą chłopów niemieckich w Chorwacji było odizolowanie od otoczenia, co umożliwiło łatwiejszą polityczną indoktrynację w czasach Trzeciej Rzeszy i doprowadziło do ich upadku na terenach chorwackich. Z powodu zagrożenia ze strony partyzantów w roku 1944 rozpoczynają oni swój exodus. Nieliczna pozostała ludność niemiecka wtopiła się w społeczeństwo chorwackie, a proces ten był obecny i wcześniej.

5. Węgrzy. Spis z roku 1910 zarejestrował w Chorwacji i Sławonii (wraz ze Srijemem, a bez Baranii) 105 948 Węgrów, a w 1991 roku było w całej Chorwacji tylko 22 335 osób narodowości węgierskiej. Po I wojnie światowej dochodzi do wielkiego exodusu Węgrów, gdyż zamknięto wszystkie węgierskie szkoły, a sami Węgrzy znaleźli się na liście osób niepożądanych i podlegali prześladowaniom. Wyemigrowali wszyscy urzędnicy węgierscy, a pozostali jedynie chłopci, w miarę możliwości pielęgnujący swój język i kulturę narodową. Lecz więzi z Węgrami osłabły, gdyż oprócz przejścia granicznego w Gyekenese i przez Baranię wszystkie połączenia kolejowe i drogowe zostały przerwane.

Do roku 1918 Węgrzy w Chorwacji prowadzili hegemonistyczną politykę, a najwyraźniejszym przykładem takiej polityki był ban Khuen-Héderváry (1883-1903). Chorwacki Ziemski Bank Hipoteczny był oddziałem Budapeszteńskiego Banku Hipotecznego. Oprócz tego, Węgrzy uważali Rijekę za swój port, co udało się im urzeczywistnić poprzez sfalszowanie ugody chorwacko-węgierskiej z roku 1868 (tzw. „rijeka krpica”). Rijekę wzniesiono jako czysto węgierskie miasto, z węgierskim zarządcą (gubernatorem) na czele, a Crikvenica stała się ich turystyczną Mekką. Wzniesione zostały liczne hotele. Węgrzy usiłowali wyprzeć język chorwacki z życia publicznego, co wywoływało ostre i długotrwałe konflikty oraz protesty chorwackich i serbskich posłów w parlamencie w Budapeszcie. Szczególnie silne były madziaryzatorskie tendencje na kolei, co prowadziło do częstych kryzysów parlamentarnych.

Wykorzystując niekorzystną ugodą z 1868 roku, Węgrzy gospodarczo eksploatowali Chorwację, hamując rozwój przemysłu i transportu, co wywoływało wielkie

niezadowolenie wśród Chorwatów żądających traktowania proporcjonalnego do liczby ludności i wkładu we wspólny budżet.

Węgierski nacjonalizm stał się na początku naszego stulecia bardzo agresywny. Nawet kolonizacja węgierskich chłopów prowadzona była z pomocą węgierskich banków, a równocześnie otwierano szkoły z węgierskim jako językiem wykładowym. Ale to właśnie język był czynnikiem uniemożliwiającym stapianie się ludności węgierskiej i chorwackiej. Wielka różnica języków sprawiała, że ludność węgierska pozostawała w izolacji od otoczenia, z wyjątkiem większych miast nad Drawą, gdzie Węgrzy pracowali jako specjaliści w młynach parowych.

W czasie II wojny światowej doszło do nowego exodusu ludności węgierskiej, która w konflikcie pomiędzy partyzantami i ustaszami bezskutecznie usiłowała pozostać neutralna, gdyż partyzanci uważali za swych przeciwników wszystkich, którzy się do nich nie przyłączyli. Dziś jest w Chorwacji bardzo mało Węgrów, głównie w okolicach Osijek i w Baranii.

6. Czesi. W roku 1910 było w Chorwacji 32 376 Czechów, a ich liczba później najprawdopodobniej wzrosła, w związku z dobrymi stosunkami pierwszej Jugosławii i Czechosłowacji Masaryka i w związku z silnymi więzami gospodarczymi i politycznymi. Niemniej jednak z powodu dyskryminacji ich kultury narodowej liczni Czesi zaczęli wyjeżdżać po 1918 roku do ojczyzny. W 1991 roku było w całej Chorwacji tylko 13 086 Czechów. Czesi przybywali jako rolnicy i osiedlani byli, jak na przykład w okolicach Daruvaru przez hrabiego Jankovicia, czy też w okolicach Dakova przez biskupa Strossmayera, w zwartych skupiskach, wznosząc nawet czysto czeskie wsie. Liczni Czesi wykonywali także zawody pozarolnicze; byli drukarzami, rzemieślnikami, nauczycielami, czy nawet profesorami uniwersytetu i na tych polach ich wkład w rozwój Chorwacji jest bardzo znaczący.

W związku z tym, że Czechy stały na wyższym poziomie rozwoju gospodarczego, do Chorwacji już pod koniec XIX wieku napływał czeski kapitał. Poprzez Bank Żywnościowy w Osijeku założono Pierwszą Chorwacką Cukrownię (1906 r.) i odlewnię, fabrykę tekstylną Fiedlera, a później także wytwórnię kapeluszy w Galdovu koło Siska oraz wiele innych przedsiębiorstw w których jako specjaliści pracowali wyłącznie Czesi. Fabryki te najczęściej powiązane były z surowcem uprawianym także przez Czechów, jak było to w wypadku cukrowni w Osijeku i uprawy buraka cukrowego, czy też browaru w Daruvarze i uprawy chmielu.

Czesi mieli znaczny wpływ na gospodarkę Chorwacji, a jako bratni naród byli dobrze przyjmowani przez Chorwatów. Jedna z głównych ulic w Zagrzebiu nosi od 1928 roku imię Masaryka.

7. Słowacy. Według spisu z 1910 roku w Chorwacji i Sławonii było 21 613 Słowaków, którzy w większości byli ludnością chłopską. W 1991 roku mniejszość słowacka liczyła 5506 osób. W związku z przynależnością Słowacji do węgierskiej części monarchii, w Chorwacji znajdowali schronienie przed prześladowaniem w ojczyźnie liczni słowaccy intelektualiści, którzy wspierali liberalny nurt polityki chorwackiej, inspirując Chorwatów, aby w stosunku do narodów, które chcą ich

zasymilować odnosili się podobnie jak Słowacy (Ćiro Truhelka, Ivan Zoch i inni). Słowacy mieli duży wpływ na chłopów chorwackich poprzez swą kulturę i kult kultury ludowej.

8. Żydzi. W roku 1910 było w Chorwacji i Sławonii 21 013 Żydów. Interesujące jest, iż w spisie tym 9755 deklarowało jako język ojczysty chorwacki lub serbski, 6184 – język niemiecki, a 4611 – węgierski. W roku 1991 w Chorwacji było tylko 600 Żydów, co jest wynikiem ludobójstwa w czasie II wojny światowej, lecz również masowej emigracji do Izraela.

Żydzi byli z reguły kupcami, a po roku 1873, kiedy to za czasów bana Ivana Mažuranića uzyskali całkowitą równoprawność, coraz częściej angażowali się również w wolnych zawodach. Byli prawnikami i lekarzami, a także przedsiębiorcami, gdyż Chorwację traktowali jako swą ojczyznę.

W przeciwieństwie do Węgrów i Serbów, którzy pragnęli całkowicie zawładnąć Chorwacją, Żydzi wiele wnieśli w modernizację, wzmocnienie kultury i podniesienie standardu życia.

Pierwsze towarzystwo charytatywne „Društvo čovječnosti” w Zagrzebiu zostało założone przez Żyda Jakova Epsteina już w roku 1846, a Żydzi dominowali w życiu kulturalnym i rozrywce, wpływając na europeizację chorwackich miast i rozwój kultury.

Żydom udało się zachować swe miejsce w gospodarce Chorwacji do 1939 roku. Wtedy rozpoczyna się ponowna ekspansja kapitału niemieckiego, a wraz z tym wzmacnia się nurt antysemicki, co ostatecznie doprowadzi do włączenia Chorwacji w akcję masowych mordów na Żydach. I chociaż liczni Żydzi przeżyli wojnę, i to nie tylko dzięki „sprawiedliwym”, mieszanym małżeństwom, wiedzy ekonomicznej i znajomości języka niemieckiego, ale i ucieczce na tereny nadmorskie, które do sierpnia 1943 roku okupowały Włochy, a także i włączeniu się w walkę z faszyzmem, wielu zdecydowało się po wojnie na wyjazd do Izraela, przez co liczba Żydów w Chorwacji zmniejszyła się do swych dzisiejszych rozmiarów, a Chorwacja wiele straciła.

9. Słoweńcy. Ciekawe jest, że w północnej Chorwacji i Sławonii w 1910 roku było mniej Słoweńców niż Słowaków i mniej niż Żydów, chociaż jest to sąsiedni naród. Ich liczba, według ówczesnego spisu ludności wynosiła 15 776, a zatrudnieni byli z reguły w zawodach technicznych, gdyż mieli łatwiejszy dostęp na uniwersytet w Grazu. Słowenia miała silną warstwę inteligencji, a Słoweńcy znani ze swej pilności i pracowitości byli chętnie przyjmowani w Chorwacji. W roku 1991 w Chorwacji było 22 376 Słoweńców i jest to jedyna mniejszość narodowa, która w stosunku do stanu z roku 1910 wykazuje wzrost.

W czasach absolutyzmu Bacha (1851-1860) Słoweńcy byli często zatrudniani w administracji państwowej, lecz z jej szeregów w okresie późniejszym zniknęli bez śladu. Natomiast na terenach przygranicznych ich wpływ był znaczny, głównie w garbarstwie. Słoweńcem był również jeden z największych przemysłowców w Zagrzebiu w okresie międzywojennym, właściciel wytwórni naczyń emaliowanych i

napojów alkoholowych, Vladimir Arko. Był on również przewodniczącym Izby Handlowo-Przemysłowej. Dość często Słoweńcy zajmowali się także handlem, sprzedając w Chorwacji artykuły produkowane w Styrii i Krainie, a z Chorwacji wywozili drewno, sól, zboże i bydło.

W okresie międzywojennym Słoweńcy zajmowali się handlem zagranicznym. W Zagrzebiu posiadają dobrze zorganizowane Towarzystwo Słoweńców z bogatą biblioteką.

10. Polacy. Polacy przybyli na tereny chorwackie głównie jako członkowie austriackiej administracji wojskowej, a znaczną ich liczbę przed rokiem 1918 przyciągały niższe ceny ziemi. W okresie międzywojennym ich imigracja związana jest z rozwojem przemysłu tekstylnego w Chorwacji. Wraz z polskimi maszynami przybywają i polscy specjaliści i robotnicy wykwalifikowani. W 1933 roku 554 Polaków, co wraz z rodzinami dawało liczbę 1746 osób, miało w banowinie savskiej i primorskiej (to znaczy na terytorium Chorwacji) status cudzoziemców. W liczbę tę nie są oczywiście wliczeni osiedleni na stałe chłopi. W roku 1991 w Chorwacji mieszkało tylko 679 Polaków. Sądzę, że z uwagi na gospodarcze i kulturalne związki obu narodów i ich podobne losy, dzisiejsze więzy należałoby wzmocnić.

11. Rosjanie i Rusini. W Chorwacji w roku 1910 mieszkało 8317 Rusinów wyznania greckokatolickiego. Zajmowali się głównie uprawą roli, a osiedleni byli w żupaniach Požega i Srijem. Liczba Rosjan jest nieznaczną i możemy ją w tym okresie pominąć.

Po I wojnie światowej przybywa znaczna liczba rosyjskich uciekinierów Wrangelowców, a wielu z nich dość szybko znajduje pracę, gdyż byli to z reguły ludzie wykształceni. Byli oni inżynierami, nauczycielami oraz lekarzami i osiągnęli często sukcesy w różnych dziedzinach.

W roku 1991 było w Chorwacji 706 Rosjan i 3253 Rusinów. Ci ostatni związani są z kościołem greckokatolickim w Križewcach, założonym jeszcze w czasach Marii Teresy w celu przyciągnięcia Serbów pod zwierzchnictwo papieża.

12. Włosi. Do czasów Napoleona Włosi występowali na terenach chorwackich jako Wenecjanie, a w ich rękach znajdowała się cała Dalmacja z wyjątkiem Dubrownika. Włosi i tzw. talijanaši, przez co rozumie się zitalianizowaną ludność miejscową, byli właścicielami ziemskimi, zarządcami i intelektualistami. Wykształcenie, które zdobywali w Padwie i na innych włoskich uniwersytetach, dawało im wiodącą rolę w społeczeństwie, choć ich liczba była relatywnie niewielka. Powiązani z Włochami sądzili oni, że cała Dalmacja i Istria powinna należeć do Włoch. W Istrii Chorwaci i Słoweńcy stanowili dwie trzecie ludności, a tylko jedna trzecia uważała się za Włochów. Ci ostatni mieszkali z reguły w miastach w wąskim pasie nadbrzeżnym. W przeciwieństwie do ludności chorwackiej, która z reguły zajmowała się rolnictwem, Włosi byli kupcami, urzędnikami i lekarzami.

Na mocy konwencji Nettun z 1925 roku obywatele włoscy byli w Dalmacji wyłączni z reformy rolnej, a ich ziemia nie była dzielona. Obywatele Włoch po

roku 1918 znaleźli się w uprzywilejowanej pozycji nie tylko ze względu na to, że przeszli na mocy traktatu londyńskiego na stronę Ententy i w ten sposób byli po stronie zwycięzców, lecz także z uwagi na liczne wspólne gospodarcze interesy z Serbami w eksploatacji Dalmacji. W związku z tym Włosi zachowali w Dalmacji swą ważną rolę. Przejęli od Austriaków wytwórnice cementu, a cały dochód z niej odpływał za granicę, co wpływało negatywnie na rozwój Dalmacji, gdzie z jednej strony znajdował się wielki przemysł, a z drugiej dalmatyńscy chłopci żyjący z uprawy kamienistej ziemi.

Na mocy traktatu rzymskiego z 1941 roku większość Dalmacji przeszła w posiadanie Włoch. Ich okupacja skłoniła wielu Dalmatyńczyków do przyłączenia się do partyzantów, co zaostriżyło stosunki pomiędzy Chorwatami i Włochami do tego stopnia, że wysiedlanie Włochów rozpoczęło się już w 1943 i 1944 roku, szczególnie po bombardowaniu Zadaru. Istrię opuścili Włosi po II wojnie światowej, nie chcąc pozostać w socjalistycznej Jugosławii Tity.

13. Inni. Liczba przedstawicieli innych narodów jest nieznaczną i to zarówno jeśli chodzi o mniejszość narodową, jak i napływową siłę roboczą. Dość liczni są oczywiście Cyganie, ale ich liczbę trudno śledzić, z uwagi na ich ruchliwość po całym terenie południowo-wschodniej Europy. Cyganie byli muzykami, a gdzieś tam zajmowali się wyrobem koryt, patelni, drobnym handlem itp.

Do pracy sezonowej po 1918 roku napływają liczni Bułgarzy, którzy najczęściej zajmują się ogrodnictwem w okolicach wielkich miast.

Liczba Muzułmanów była niewielka, a ich migracje trudno śledzić w związku z tym, że deklarowali się bądź to jako Chorwaci, bądź jako Serbowie, gdyż proces kształtowania się tej nacji nie był jeszcze zakończony. Niewielka jest w ogóle liczba osób wyznających islam, nie ma ani Albańczyków, ani Turków. Wpływała na to popularność eposu Ivana Mažuranića *Smrt Smail age Čengića*, który – wydawany regularnie co kilka lat – przypominał o wrogości pomiędzy chrześcijanami i muzułmanami i uniemożliwiał ich zbliżenie, lecz również polityka Belgradu przesładowania muzułmanów w Bośni i Hercegowinie i niedopuszczanie, z wyjątkiem pojedynczych przypadków, do ich osiedlania się na terenie Chorwacji. Status muzułmanina uważano za godzien pogardy i mniejszość ta znajdowała się w bardzo trudnej sytuacji, chociaż należeli do niej nieraz ludzie bardzo zdolni.

Bez wątpienia w Chorwacji już w XIX wieku mogli żyć obok siebie na równych prawach przedstawiciele wszystkich narodów, z wyjątkiem muzułmanów, oczywiście pod warunkiem pielęgnowania wyłącznie kulturalnych związków z ojczyzną, a nie politycznych aspiracji.

Propagowanie takich politycznych idei prowadziło zawsze do reakcji ludności miejscowej – chorwackiej większości. Była Chorwacja w pewnym sensie Ameryką dla licznych narodów Europy. Chorwacja była bardzo atrakcyjnym krajem, będąc równocześnie krajem naddunajskim i śródziemnomorskim. W ten sposób znajdowała się na szlaku pomiędzy północą i południem Europy, a budowa kanału Vukovar-Šamac skróciłaby tę drogę o przeszło 600 kilometrów. Plany tego kanału wykonane

były jeszcze w czasach Marii Teresy, ale do dziś nie zostały zrealizowane. W związku z tym możliwość podróży statkiem z Hamburga do Zagrzebia dla wszystkich narodów mieszkających wzdłuż Renu i Dunaju pozostała marzeniem.

Dziś żadna mniejszość narodowa nie przekracza w Chorwacji 1%, a i Serbowie stanowili w 1991 roku jedynie 12,2%. Oczywiście jest, że tego, do czego dążyli Habsburgowie przez stulecia, a jest to stwarzanie multinacjonalnych terytoriów na zasadach równoprawności narodów i tolerancji, nie udało się zrealizować. A doświadczenia Chorwatów i Chorwacji były ciężkie do tego stopnia, że zagrażały egzystencji Chorwatów. Podkreślić należy jednak, że i dziś istnieje wśród większości Chorwatów wola współistnienia z innymi narodami w pokoju i przyjaźni, przejmując doświadczenia od innych i dzieląc się własnymi doświadczeniami. I dziś istnieje w Chorwacji miejsce dla przedstawicieli innych narodów, miejsce na współpracę gospodarczą i kulturalną przy szacunku dla praw mniejszości według standardów europejskich. Pomimo strasznej wojny, w Zagrzebiu mieszka do dziś 60 000 osób mniejszości serbskiej, którzy razem z Chorwatami pracują dla dobrobytu kraju. W Chorwacji istnieje również wieś Lipovljani, gdzie mieszkają przedstawiciele 16 narodowości.

Chorwacja musi być zorganizowana jako społeczeństwo multietniczne, w którym przedstawiciele różnych narodowości żyć będą na zasadach równoprawności z większością chorwacką. Kraj trzeba budować, a nie niszczyć, utrzymując jednocześnie dobre stosunki z sąsiadami, bez terytorialnych pretensji. Rywalizacja ekonomiczna pomiędzy różnymi narodowościami, pielęgnowanie ich kultur i religii nie mogą przynieść Chorwacji żadnej szkody, a wprost przeciwnie. Bogactwo chorwackiego folkloru wynika właśnie z mieszania narodów i wpływów, gdyż jednolitość zubaża i duchową i materialną kulturę narodu, który stanowi większość. Polacy znają to najlepiej, gdyż bogata polska kultura oparta jest na kontaktach z przedstawicielami innych narodów, a wzbogacanie jest bardziej intensywne w czasach pokoju, poprzez handel, niż w czasie wojen, pustoszenia i rabunku. Mała Europa składa się z licznych narodów, które muszą dążyć do wzajemnego poznania, szacunku i więzi ekonomicznych, opierających się na obustronnych interesach kulturalnych i gospodarczych.

Przyszłość Chorwacji zależy od jej otwarcia, gościnności i przyjmowania pomocy od wszystkich narodów Europy i świata. Chorwaci od niemieckich imigrantów nauczyli się pilności, od czeskich i słowackich czystości, od serbskich i żydowskich przejęli doświadczenia w handlu, a od Włochów – dyplomacji, która jeszcze w Dubrowniku doprowadzona była do doskonałości. Od każdego narodu czegoś się nauczyli i każdemu coś dali w zamian, gdyż do 1918 roku cudzoziemcy chętnie przybywali do Chorwacji i dobrze się tu czuli. Później następuje proces „etnicznego czyszczenia”, który najbardziej dotknął tych, którzy sami go przeprowadzali – Serbów. Chorwacja powinna być taka jak w 1906 roku, gdy pewna gazeta związana z Partią Prawa pisała o czeskim kongresie w Pradze, na którym potępiono poczynania Węgrów w stosunku do Słowaków oraz poczynania Niemców w stosunku do Polaków w Poznaniu, gdzie prześladowano polskich dziennikarzy, a redaktor „Gazety Polskiej” Czarniecki musiał schronić się w Galicji (*Hrvatska*, 160, 13.12.1906.)

LITERATURA

Wymieniono tu tylko kilka najważniejszych prac, choć artykuł napisany został na podstawie licznych monografii i studiów.

Zbornik „Antisemitizam, holokaust i antifašizam”, Zagreb 1996.

Kolar-Dimitrijević M., *Statistički pregled stranih radnika i članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933. godine*, „Časopis za suvremenu povijest”, IV/1971, nr 3, s. 130-133.

Statistički godišnjak kraljevina Hrvatske i Slavonije, II, Zagreb 1917, s. 29-31.

Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u Socijalističkoj republici Hrvatskoj, 2, Zagreb 1989.

THE ROLE OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES IN THE ECONOMY OF CROATIA UNTIL 1945 YEAR

Summary

The idea of the paper is to show in a comprehensive manner the influx of specific national and ethnic groups (Germans, Slovenes, Serbs, Hungarians, Jews, Poles, Czechs, and Slovaks) to Croatia from the 18th to the 20th century, the influence of political changes on the job opportunities for the minorities in farming and other branches of economy, and finally, the significance of the activity of outstanding minority members for the development of Croatian economy.